

A gazdaság keresztény szemmel

Az elmúlt években elmélyülő gazdasági válság Magyarországon a nem szakemberek figyelmét is a gazdaságra irányította. A világegyházban a harmadik világ kétségbeejtő szegénysége hozta előtérbe a gazdasági-szociális kérdéseket. Még olyan gazdag ország, mint az USA püspöki karának is súlyos mondanivalója van a gazdaságról. Ha egy keresztény felelősséget érez azért a társadalomért, amelyben él, nem kerülheti el az állásfoglalást és az ebből következő cselekvést. A pápa és az egyes országok püspökeinek tanítása ad számunkra fogódzót saját véleményünk kifermálásához, de akár az első, akár a harmadik világban született elemzéseket nem alkalmazhatjuk közvetlenül hazai viszonyainkra. Ebben a tanulmányban éppen ezért azt kísérreljük meg, hogy a mai magyar helyzetet, a keresztények tennivalóit gondoljuk végig.

Aki csak kicsit is ismerős a hazai katolikus egyházban, tudja, hogy itt távolról sem magától értetődő a társadalmi felelősség gondolata. Négy évtized alatt leszoktatták az egyházat arról, hogy társadalmi kérdésekben állást foglaljon. Ma már a papok és a civilek egyaránt hajlamosak a szükségből erényt csinálni, a kereszténységet csupán a lelkiélet s a magánélet területére visszaszorítani. Most mégsem ezt a felfogást bíráljuk. Remélhetőleg a gazdasági kérdések és teendőink végiggondolása után a kétkedő olvasó is meggyőződik arról, hogy a társadalmi dimenziók figyelembevétele nélkül a kereszténység nem lehet hiteles.

A tervgazdaságtól a piactudományig. A bürokratikus és piaci szabályozás

Minden emberi társadalomnak valamiképpen gondoskodnia kell arról, hogy a rendelkezésre álló *erőforrások* felhasználásával kielégítse tagjai *szükségeit*. Ha a társadalom elérte a fejlettségnek azt a fokát, hogy jelentős számú *gazdasági szereplő* cselekvései fonódnak egybe a *munkamegosztás* révén, szükséges egy olyan *mechanizmus* is, amely a szereplők gazdasági cselekedeteit *összebangolja*.

Ezeket az összehangoló mechanizmusokat többféleképp szokás csoportosítani, de a három alaptípusban a szakemberek egyetértenek, léteznek: a hagyományokon, a piacon, a központi (állami) irányításon nyugvó mechanizmusok. Természetesen ezek egyazon társadalomban egymás mellett működnek, de a modern, bonyolult, nagy létszámú társadalmakban csak az utóbbi kettő valamelyike lehet meghatározó. *Piactudományról* akkor beszélünk — roppantul leegyszerűsítve a dolgot —, ha a gazdasági szereplők *mellérendeltek*, az árukat — beleértve a tőkejavakat és a munkaerőt — *pénzért* cserélik ki a keresleti és kínálati viszonyok egymásra hatása közepette kialakuló árakon. Az *árak* változása jelenti a gazdasági szereplők számára gazdálkodásukhoz a legfőbb *információt*. A *központi (bürokratikus) irányításon* nyugvó gazdasági mechanizmusban az *igazgatási szervek utasításának* megfelelően kell eljárni a többi *alárendelt* gazdasági szereplőnek. A központi szerv a megtermelt javakat *elvonja* és *újraelosztja* a gazdasági szereplők között (redisztribúció). A termelés és a szükségletek összehangolása tehát nem pénzben, az ármechanizmus útján, hanem *naturálisan* történik.

Melyik a megfelelőbb megoldás a gazdasági hatékonyság szempontjából?

A létező szocializmus országaiban a piaci mechanizmust a lehető legnagyobb mértékben igyekeztek kiiktatni és az állami irányításra alapozott tervgazdaságot akarták uralomra juttatni. Ennek az az oka, hogy a szocialista eszmerendszer a kapitalizmus gyakorlatának kritikájaként született meg. A hatalomra kerülő kommunista pártok — terminológiájukkal élve — fel akarták számolni a tőkés elnyomást, a szélsőséges társadalmi különbségeket, a kapitalizmus fonákságait, valamint ezekkel együtt a piaci anarchiát és a pénz meghatározó szerepét. A szocialista gazdaság eszményképe a kapitalizmus létező hátrányainak mintegy logikai tagadásából bontakozott ki. A kommunista gazdaságvezetések kezdettől törekedtek arra, hogy felváltásák:

Az erőforrások decentralizált felhasználását, s a gazdaság sok döntési centrumát

A spontán szabályozást

Az utólagos piaci korrekciókat

Az ármechanizmust

A piac okozta differenciálódást

Az ingadozásokon, válságokon át végbemenő gazdasági mozgást

az erőforrások társadalmi szinten szervezett felhasználásával, s az egy központból történő irányítással

a tudatos szabályozással

az előre történő szabályozással (a tervezéssel)

a termelés és a szükségletek természetes összehangolásával

a gazdasági szereplők helyzetének a kiegyenlítésével

az egyenletes növekedéssel

(Forrás: Hámos Balázs: A szocialista gazdaság elmélete, Politikai gazdaságtan 3. kötet, KJK, Budapest 1985. 78. o.)

Ez az ideológiai kiindulópont Kelet-Közép-Európában összetelálkozott az elmaradottsággal, a háború okozta károk helyreállításának feladatával, ami elősegítette az ideológiai szempontok elfogadtatását. A szocializmus ideálképének megvalósítása során azonban kiderült — így összegezhetjük a reformgondolkodás mondanivalóját —, hogy a fenti táblázat jobb oldalában leírt célkitűzések *nem foglalatok működőképes rendszerbe*. Persze ezekben az országokban is működik egy gazdasági rendszer, de működését éppen az biztosítja, hogy folyamatosan megsérti saját működési elveit.

A centralizált gazdaságirányítás axiómái sorra visszajukra fordultak. Az egyetlen döntési centrum óriási, tagolt, áttekinthetetlen bürokráciává nőtt, ahol a személyes felelősség elsikkad. A döntések nem járnak személyi következményekkel, ezért az apparátus nem tanul a hibákból. Szó sincs *tudatos gazdaságirányításról*, hiszen az ehhez szükséges információmennyiség technikailag kezelhetetlen, a rendelkezésre álló információt a gazdasági szereplők érdekeiknek megfelelően torzítják. Az *előre szabályozás*, tervezés többnyire formális, a már lezajlott folyamatokhoz igazodik. A *termelés és a szükségletek összehangolásában* a pénz helyére nem került fennköltebb szempont. A szűkös erőforrásokat nem a fizetőképesség, hanem az érdekképviseletek hatásossága szerint, személyes kapcsolatok alapján osztják szét. A rendszer hajlamos a rövid távú gondolkodásra, a „nem termelő” szférák elhanyagolására (lásd: infrastruktúra, oktatás, egészségügy stb.). A *gazdasági egyenlősítés* humánusnak tűnő szempontja azt eredményezte, hogy a jól működő gazdasági egységek tartják el a rosszul működőket, ma már stagnálásra kárhóztatva a gazdaság egészét. Az *egyenletes fejlődésbe* vetett hittel nemcsak az a baj, hogy nem valósult meg, hanem azt is megakadályozta, hogy idejében megtanulják a

gazdasági válság kezelését, megelőzzék a feszültségek már-már elviselhetetlen halmozódását.

A tervutasításokra alapozott gazdaság képes volt ugyan látványos gazdasági növekedést felmutatni, de elképesztő pazarlás és a minőség iránti teljes érzéketlenség árán. Amikor a hatvanas évek közepére már nem voltak pótlólagosan bevonható erőforrások (munkaerő, könnyen hozzáférhető természeti kincsek), a gazdasági rendszer gyengéi minden európai szocialista országra élesen napvilágra kerültek.

A nyolcvanas évekre az 1968-ban elkezdett, korlátozott magyar *gazdasági reformok* sorozatából nemcsak az lett világos, hogy a gazdaság decentralizálása, „piacosítása” irányába kell haladni, hanem az is, hogy a piaci elemeket nem lehet tetszés vagy egy szocialista ideológia szerint kiválogatni, mert azok csak összefüggő rendszerként képesek a kívánt eredményt meghozni. Éppen ezért ma Magyarországon a közgazdászok megegyeznek abban, hogy az alapvető gazdasági integrációs mechanizmusnak a piacnak kell lennie, amelyre az állami beavatkozás csak ráépül, kiegészíti azt. Abban is általános az egyetértés, hogy több tulajdonforma létjogosult (beleértve a magántulajdont is), amelyek számára biztosítani kell az egyenlő bánásmódot, a versenysemlegességet. A reformelképzelések leghomályosabb pontja, hogyan lehet a termelési eszközöknek gondos gazdákat találni anélkül, hogy a tőkés magántulajdon lenne a meghatározó, vagy másképpen szólva, mivel pótolható a magántőkés profitmotívum.

A piaczgazdaság eszméjének „diadalra jutása” Magyarországon egyáltalán nem jelenti azt, hogy a közgazdászok elfelejtették volna, a piacra épülő gazdasági rendszerek sem tudják tökéletesen megoldani a gazdasági feladatokat. A megtermelt gazdasági javakról mindig csak utólag, a piacon derül ki, hogy szükség volt-e rájuk. Az időről időre fellépő *túltermelési válságok* mutatják, hogy az erőforrások egy részét újból és újból elpazarolták. Az erőforrások elégtelen, egyenetlen kihasználásának legfájdalmasabb formája a *munkanélküliség*, amely teljesen sohasem küszöbölhető ki a rendszerből. Épp a munkanélküliség indítja arra az államot, hogy mindenképpen ösztönözze a gazdasági növekedést, hiszen ez munkaalkalmak teremtését hozza magával. A *gazdasági növekedés* hajszolása viszont együtt jár a szükségletek mesterséges gerjesztésével, a környezet kiszigerelésével. Mindeme nehézségek ellenére — amelyek alapos kifejtése hosszas tárgyalást igényelne —, a gyakorlati élet tapasztalatai alapján arra az eredményre jutunk, hogy a piaczgazdaság az erőforrások felhasználását sokkal hatékonyabban oldja meg, mint a centralizált, tervutasításokon nyugvó mechanizmus. A piac fogyatékoságait nagyban lehet enyhíteni mérsékelt állami szabályozással és átfogó szociálpolitikával.

Erkölcsi szempontból melyik a megfelelőbb megoldás?

A piacot nem tekinthetjük pusztán gazdasági jelenségnek. A piac a kapitalizmus kialakulása óta éppen *erkölcsi mellékhatásai* miatt részesült rengeteg keresztény kritikában. Az anyagias szemlélet, az önzés elhatalmasodásától kezdve az elidegenedés, kizsákmányolás, reklámanipuláció jelenségeiig sok negatívumot írtak a piaczgazdaság számlájára. Ennek ostromozásában a XIX. századi liberálkapitalizmustól napjainkig a vallásos és a szocialista kritikák sokszor összetalálkoztak.

Ha ez így van, nem kellene-e mégis lemondani a gazdaságilag hatékonyabb piaczgazdaságról a tervgazdaság kedvéért, hogy a piaczgazdaság súlyos erkölcsi hátulütőit elkerüljük? Egyrészt erre nincs reális választási lehetőségünk, mert a világgazdaságtól való elzárkózás olyan gazdasági visszaeséshez vezetne, ami a legszerényebb igény szint mellett is elviselhetetlen. Másrészt a tervutasításos rendszer fölénye a piaczgazdasággal szemben erkölcsi oldalról sem mutatható ki. A *környezet rombolásában* semmivel sem maradt el a

piacgazdaságtól, de gyatra hatékonysága miatt azt az anyagi gazdagságot sem hozta létre, amivel a károkat orvosolni lehetne. A munkaerő teljes foglalkoztatását nem tudta megoldani, hanem a munkanélkülieket a kapun kívülről bevitte a gyárkapun belültre. A piaci verseny megszűnése nem a munka humanizálását valósította meg, hanem a gondatlan, felelőtlen, pazarló munkavégzés általánossá válását. Számtalanszor bebizonyosodott, hogy a verseny fegyvelmező erejét semmiféle bürokratikus intelem vagy öntudatra hivatkozó felhívás nem tudja pótolni. A piaci viszonyok leépítése állandósította a hiányt. Így azután a vállalatokat semmi sem kényszeríti, hogy a vásárlók igényei szerint termeljenek, hiszen nem a vásárlóktól, hanem a felettes igazgatási szervektől függenek. A hiány magával hozta a korrupció, a csúszópénzek, a csalás stb. „normális” jelenséggé válását. Mivel a rendszer csak saját működési elveinek állandó megsértése mellett tud működni, az igazmondás, az adott szó betartása lassan ismeretlen lett. A megbírdetett elvek és a valóság távolsága felőrli a gazdasági szereplők erkölcsi tartását. A nyugati árucikkek nimbusza érzékletesen mutatja, hogy a fogyasztói szemlélet, az anyagiasság mennyire nemcsak a piacgazdaság „kiváltsága”.

A piaci viszonyok szerkezetüknél fogva a gazdasági szereplők mellérendeltségére épülnek, amiből a valóságban sokszor az egyik fél monopolhelyzete alakul ki. Ez nemcsak a gazdasági verseny hatékonyságát rontja, hanem a demokratikus szerkezetű kapcsolatot uralmi viszonyná változtatja. A kritikák arra is sokszor rámutattak, hogy a piacon megjelenő fizetőképes keresletben nagyon fontos, morálisan okvetlen kielégítésre érdemes szükségletek nem tudnak megjelenni. A központi irányítású gazdaság ezen a területen sem tudta a piacgazdaságot meghaladni. Az az uralmi, alávetettségi viszony, amely a piacgazdaságban torzulásnak számít, a rendszer logikájából fakadó normál állapottá vált. A szükségletek kielégítésének lehetősége, ennek mértéke pedig a bürokratikus hierarchiában elfoglalt hely függvénye lett.

Mindezek után érthető, hogy a közgazdászok célkitűzése a piacgazdaság megteremtése. Az elmúlt húsz évben vontatottan, visszakoázások, megtorpanások közepette folyó gazdasági reformok inkább egy felemás, „semmilyen” állapotot hoztak létre, mint piacgazdaságot. A gazdasági változásokat nem kísérték politikai reformok, s az ideológia sem volt képes a kihívásokat feldolgozni. Ennek a következménye lett az értékek körüli teljes zűrzavar, egy üres, egoista individualizmus elterjedése.

Az eddigiekben igyekeztünk tömören leírni azokat a tapasztalatokat és meggondolásokat, amelyek a mai magyar „közgazdászársadalom” meggyőződését meghatározzák, s amelyeket a szakirodalomban természetesen alaposan bizonyítanak is. De ha az elmúlt negyven (hetven) év tapasztalatainak elemzéséből rádöbbenünk arra, hogy a gazdasági struktúrák kialakításában szabadságunk véges, akkor ez egyúttal azt is jelenti, hogy az egészet rá kell bízunk a szakemberekre, és a gazdaságot mint öntörvényekkel bíró társadalmi szférát éppúgy ki kell vonnunk a morális megítélés alól, mint mondjuk a gravitációt? Erre — nemcsak keresztény elkötelezettségünk, hanem a valóság szaktudományos vizsgálata alapján is — a leghatározottabban nemet kell mondanunk.

A keresztények tennivalói a mai Magyarországon

Az egyház tanítása kijelöli egy kívánatos gazdasági-társadalmi berendezkedés meghatározó elemeit. (Lásd: többek között a II. Vatikáni zsinat idevágó dokumentumait, a Populorum Progressio, Laborem Exercens, Sollicitudo Rei Socialis kezdetű pápai enciklikákat.) De hogyan konkretizálható ez a mi számunkra? Ebből a szempontból rendkívül tanulságos az USA püspöki karának pásztorlevele a gazdasági igazságosságról. Példamutatóan kapcsolja össze a keresztény elkötelezettséget a társadalmi valóság

szakszerű elemzésével, és így jut el a mindennapi életben megvalósítható javaslatokig.

Ha ehhez hasonló logikával akarjuk megközelíteni a mi helyzetünket, mondanivalónknak két csomópontja adódik:

— Milyen gyakorlati tennivalókat jelent nekünk a szegények melletti keresztény elkötelezettség?

— Hogyan tud az egyház közreműködni a gazdasági haladásban?

A szegénység társadalmi életünk egyre nyomasztóbb jelensége

Arról semmiféle biztosítékunk nincs és nem is lehet, hogy a magyar társadalmi-gazdasági reform a toldozgatás-foldozgatás korából átlép a radikális változások korába és fordulatot hoz az ország hanyatlásában. Az viszont teljesen bizonyosra vehető, hogy még kedvező változás esetén is jó ideig nőni fog a szegénység.

1987 második fele óta különösen rohamosan romlott a társadalom szegény rétegeinek helyzete. Ha a hivatalos adatokat nézzük, a KSH közleménye szerint az egy főre jutó létminimumot az ország lakosságának 5,6%-a nem éri el, a társadalmi minimumot, azaz a társadalmilag elfogadható nívót a lakosság 18%-a. Ezek a minimumszámítások azonban nem foglalják magukban a lakáshoz jutás költségeit! A *szegények* — a szociológusok becslése szerint legalább hárommillió — rétege strukturált, a szegénységnek is vannak fokozatai. Egyes csoportjai, például a *nagycsaládosok* értelmiségi szószólóik útján képesek érdekeik kifejezésére. Más csoportokat viszont, például a *cigányságot* a teljes leszakadás veszélye fenyegeti, s a társadalom jó része is ellenszenvet mutat irántuk.

Ha az egyház tanításának megfelelően a szegénységet nemcsak anyagi szükségességnek tekintjük, hanem mindazokat ideszámítjuk, akik valamilyen okból a *társadalom peremére* szorulnak (szenvedélybetegségek, hiányzó vagy sérült családi háttér, tanulatlanság stb.), akkor már igazán drámai kép bontakozik ki.

A magyarországi szegénység történetében új fejezetet nyit a kapun belüli *munkanélküliek* egy részének utcára kerülése. Az egyház állásponjta, amely a munkanélküliséget az egyik legaggasztóbb társadalmi és gazdasági problémának tartja (vö. Laborem Exercens 81—87., Economic Justice for All 136—170.), számunkra is jelentőségre tett szert.

Az egyház társadalmi tevékenységének elsődleges feladata a szegények ügyének felkarolása kell hogy legyen. A szociális enciklikák sorában már XIII. Leó azt mondja: „A szűkölködők osztálya iránt nagyobb hajlandóságot mutat az Úr.” Az egyházon kívül álló, a szegényekkel foglalkozó szociológusok véleményét úgy foglalhatjuk össze, hogy a magyarországi egyházak sok rokonszenves akciót kezdeményeznek a szegények érdekében, de *még sokkal többet tehetnének*. Ezt az értékelést el kell fogadnunk. Példaként szolgálhat, hogy az utóbbi néhány év alatt a francia katolikus egyház milyen hatalmas eredményeket ért el a szegények támogatásában. Sok anyagi gond kézzelfogható megoldása mellett hathatós propagandával a népesség több mint egyharmadának megváltoztatta a nézeteit a szegényekről.

Milyen konkrét teendőink vannak?

Mind az egyháznak mint *intézménynek*, mind tagjainak mint *állampolgároknak* a közélet fórumain *képviselnie* kell a szegények érdekeit. Ahhoz, hogy az egyes esetekben hatékonyan tudjanak fellépni, különösen ha intézményi képviseltről van szó (például a püspöki karról), *szakszerűen* megalapozott *véleményt* kell mondaniuk. Ezt csak úgy

lehet elérni, ha az egyháznak van *saját kutatógárdája* vagyis szakembereknek eseti megbízásokat ad. Egy bonyolult, modern társadalomban az egyének javát valóságosan szolgáló megoldások megtalálása nem egyszerű feladat.

Az egyháznak fel kell emelnie a szavát minden esetben, ha valamely társadalmi csoportot vagy egyént *hátrányos megkülönböztetés* ér. Hogy a társadalom szívesen talál bűnbakokat a periférián élő csoportokban, azt szomorúan példázza Moldova György *Bűn az élet* című könyvének sikere. A színes bőrű egyetemistákkal kapcsolatos konfliktusok ugyancsak az alantas indulatok felgyülemelését jelzik. Egy ilyen feszültségekkel terhes időszakban különösen fontos feladat, hogy az egyház a katolikus társadalomtan központi értékeinek, a *szolidaritásnak* (vö. Sollicitudo Rei Socialis 40.) az erősítésén munkálkodjunk.

A gazdasági struktúrák nagy átrendeződéseinek időszakában a világon mindenütt megemelkedik a *munkanélküliek* száma, s ez azokban a gazdag országokban is súlyos gondokat okoz, amelyekben kiépült intézményrendszer van a munkanélküliség kezelésére. Az ország vezetésének konfliktushalogató politikája folytán nálunk egészen gyökeres változásokra lenne szükség úgy, hogy a vele járó munkanélküliség terheinek enyhítését szolgáló intézményrendszer még csak csiráiban létezik. A keresztények feladata az lenne, hogy a különféle társadalmi szervezeteken, közéleti fórumokon keresztül *sietessék a szociális védőháló kiépítését*.

Az egyház — főként egyes közösségein és egyházközösségein keresztül — eddig is folytatott akciókat a szegények és más hátrányos helyzetűek megsegítésére. Ezeket rendszeresebben kellene *ismertetni az egyházi sajtóban*, indítást adva másoknak, hogy kövessék példájukat. Az anyagi segélyezésnek a nyugati országokhoz képest van egy kemény korlátja. Miután az állam polgárainak tőkejavit kisajátította, a polgárok a nemzet jövedelmének csak roppant kis hányada felett rendelkeznek, így nyugati méretű programokat nem tudnak finanszírozni. A hívek szociológiai összetételének változása, azaz elöregedése még megerősíti ezt a korlátot. A szűkös anyagi források mellett különösen fontos, hogy az egyház a hívek hozzájárulásait *raciónalisán és nyilvánosan* kezelje. Valószínűleg idővel a gazdasági *vállalkozásba* is bele kell tanulnia. Ha a hívek, netalán a humánus nem hívők látják, hogy az egyház jó sáfára az adományoknak, gazdálkodásába betekinthetnek, szívesebben adakoznak.

Anyagi korlátaink természetesen *nem* jelentenek *felmentést* az alól, hogy az adakozásban nagylelkűbbek legyünk. Az anyagiakon túl a karitatív tevékenységek minden formáját szem előtt kell tartanunk. Az egyházban nagy múltra visszatekintő formák mellett minél több egyházközösségben kellene *ingyenes jogsegélyszolgálatot* szervezni a rászorulóknak. Kiváltképp azokban a körzetekben, ahol nagy számban bocsátanak el tanulatlan embereket a munkahelyükről.

Az egyház segítségének nemcsak az anyagi életkörülményekre kell kiterjednie. Amikor az egész társadalom hajlik a kétségbeesésre, amikor családok tízezreinek helyzete valóban kilátástalanná válik, az egyháznak — merítve Krisztus örömhíréből — annál inkább a *remény jelének kell lennie*. Az embert szerető, az emberi életnek végtelen távlatot adó Isten megtalálása adhatja vissza azt az életigenlést, azt az életakarást, azt az életerőt, ami megmentheti ezt a népet a lesüllyedéstől, a lassú eltűnéstől.

Elkötelezettség a társadalmi-gazdasági reformok mellett

Ha meg akarjuk találni tennivalóinkat a társadalmi-gazdasági haladás előmozdításában — amire a II. Vatikáni zsinat kifejezett küldetést adott a gazdasági szakembereknek (Gaudium et Spes 72.) —, előbb elvileg kell tisztáznunk, hogyan viszonyul a magyar reformgondolkodás a katolikus egyház társadalmi tanításához.

A magyar reformgondolkodásban egy piaci koordinációra épülő, vegyes gazdaság megteremtését tűzték ki célul, amelyet állami szabályozás egészítene ki. Ebben a vegyes gazdaságban a magán- és az állami tulajdon arányát a gazdasági versenyképesség határozná meg. A piac működésével járó társadalmi feszültségeket átfogó szociálpolitika enyhítené. Ezzel a gazdasági berendezkedéssel pluralista demokrácia, az emberi szabadságot tiszteletben tartó jogállam lenne összhangban, ami egyben a gazdasági reformok végigvitelének és visszafordíthatatlanságának feltétele és biztosítéka. Ez a társadalmi berendezkedés teljesen *összhangban lenne* a katolikus egyház tanításával. A következőkben csupán két lehetséges félreértésre szeretnénk rámutatni.

A gazdasági reformokat ellenző erők 1968-tól kezdve a szocialista erkölcs nevében léptek fel. Azt állították, hogy a piacgazdaság működése ellentmond a társadalmi igazságosságnak, a társadalmi egyenlőségnek, a verseny tönkreteszi az emberek közötti szolidaritást, munka nélkül szerzett jövedelmekhez juttat. Az előzőekben láttuk, hogy mennyire hamis ez az érvelés, hiszen valóságos problémákból indul ki, de a kisebb rossz helyett csak nagyobbat tud ajánlani. Az is teljesen egyértelmű, hogy ezeknek a keresztények számára is fontos értékeknek semmi más szerepük nem volt a támadásokban, mint hogy a befolyásuk gyöngülésétől tartó hatalmi csoportok törekvéseit leplezze.

Részben ennek a morál „virágnyelvén” folyó hatalmi harcnak, részben annak köszönhetően, hogy a hatalom mind az elméletben, mind a gyakorlatban először a gazdaság területén kényszerült és volt hajlandó engedményekre, a közgazdasági reformgondolkodás jó ideig igencsak technokrata volt. Elsődleges célja a politikától és az ideológiától viszonylag független gazdaság megteremtése volt, amely végre saját törvényei szerint működhet. Az 1968-as reform tapasztalataiból rövidesen leszűrték ugyan, hogy a gazdaság megreformálása önmagában, politikai, társadalmi reformok nélkül nem lehet sikeres, de általában a „moralizálást” elutasították. Ma már sok széles látókörű reformközgazdászban megérett a felismerés, hogy a társadalom emberi kapcsolatokat összetartó, szabályozó szövete nélkül a gazdasági reformok sem valósíthatók meg. Ha az egyház küldetésének megfelelően a különböző erkölcsi értékek tiszteletben tartására felhívja a figyelmet, tekintettel kell lennie ezekre az előzményekre, összefüggésekre, és gondosan meg kell vizsgálnia, hogy szándékától függetlenül állásfoglalása milyen hatást válthat ki.

Ezeket a meggondolásokat még ki kell egészítenünk egy másik szemponttal. Rengeteg olyan visszásság van nálunk az emberi kapcsolatokban, ami felületesen szemlélve a piaci viszonyok következménye. A mélyebb elemzés azonban megmutatja, hogy sok *erkölcsi torzulás* nem maguknak a piaci viszonyoknak, hanem felemás bevezetésüknek a következménye. Például a meggazdagodás lehetősége valóban erkölcsi tévutakra csábíthatja az embert. Ha a magyar gazdaságban sok mohón meggazdagodni vágyó vállalkozóval találkozunk, akkor ennek elsődleges oka mégsem a piaci viszonyokban rejlik, hanem inkább egyfajta reakció ez a vállalkozói szabadság bizonytalanságára, az állammal szembeni kiszolgáltatottságra.

A másik kényes pont, ha az egyház tanítását a mai magyar gazdasági helyzetre alkalmazzuk, a liberalizmushoz való viszony. A *liberalizmus* — párhuzamosan azzal, ahogy a nyugati gondolkodásban is újra előtérbe került — kimondatlanul, félig kimondottan erőteljes hatást gyakorol a magyar gazdasági reformgondolkodásra. A világegyház tanításában viszont kezdettől kemény kritika érte. Gazdasági szempontból azért, mert a magántulajdon sérthetlensége címén elutasítja a gazdasági szereplők társadalmi felelősségét, ennek minden következményével együtt (jóléti programok elvetése stb.) és egoista beállítottság kialakulásához vezet. Noha a pápai enciklikák kritikájának jogosságát mind a jelenlegi neoliberális gondolkodók többségének írásai, mind a fejlett ipari államok gazdasági életének számtalan jelensége igazolja, hiba lenne a magyar reformgondolkodásban jelen levő liberális szellemre alkalmazni ezt a kritikát.

Ha *történetileg* nézzük a liberalizmus hatását, el kell ismernünk, hogy azokat az értékeket, amelyek az egyén szabadságával, emberi méltóságával kapcsolatosak, a liberális mozgalmak tették minden egyes ember számára garanciákkal körülbástyázott jogokká. Ezzel mintegy politikai síkon folytatták azt az utat, amelyet a kereszténység teológiai és morális tanításával előkészített. Az egyes ember mint istenképisége folytán egyszeri, egyedülálló, helyettesíthetetlen, megismételhetetlen személy, azaz *individuum* a kereszténységben jelent meg először. Sajnos nagyon hosszú, göröngyös út vezetett el addig, amíg az egyház a Názáreti Jézus tanításáról leválasztotta a középkori társadalomképet és a liberalizmus értékeit befogadta. Az egyháznak az emberi jogok melletti elköteleződését maradandóan foglalta össze XXIII. János Mater et Magistra kezdetű enciklikája.

Számunkra különösen tanulságos, hogy az USA püspöki kara a gazdasági igazságosságról szóló pásztorlevelében tudatosan törekedett a *liberalizmus értékeinek beépítésére*. Miközben bírálja a liberalizmus egoista túlhajtásait, az amerikai szabadságeszmény büszke és hálás örökösének vallja magát. (Economic Justice for All 9.) Kiáll a *vállalkozás szabadsága* mellett és örömmel nyugtázza, hogy a gazdasági fejlődésben a közép- és kisüzemek élen járnak, amivel a hatalom túlzott összpontosulásának is elejét veszik. Amikor konkrét javaslatokat tesz a szegények, a társadalom peremére szorulóknak érdekében, tekintettel van a *gazdasági hatékonyság* követelményeire is. A vállalkozási szabadságot II. János Pál legutóbbi, Sollicitudo Rei Socialis kezdetű szociális enciklikájában szintén nagyra értékeli (15).

A nyugati liberalizmust ért kritika azért sem ültethető át a mi viszonyaink közé, mivel nem léteznek azok a *szuverén gazdasági erők*, amelyek a piac szempontjai alá tudnák rendelni az egész társadalmat, rákényszerítve saját logikájukat, értékrendjüket. Nálunk a gazdaság egy paternalista állam politikai, ideológiai függvénye. A hazai közgazdászok többsége oda szeretne elérni, ahonnan a nyolcvanas évek neoliberais, neokonzervatív hulláma Nyugaton elindult. Vagyis a hazai liberalizmus azon az értéktartományon belül mozog, amit az egyház tanítása is elfogad.

Milyen konkrét teendők vannak?

Az egyháznak — természetesen a papoknak és a civileknek egyaránt — mindenekelőtt fel kell ismernie azt a *történelmi felelősséget*, amit Magyarország jelenlegi helyzetében visel. Ma az ország jövőjét latolgatva gyakran felmerül egy reformdiktatúra vagy egy pluralista demokrácia alternatívája. Bizonyosra vehető, hogy az előbbi lehetőség csak a társadalom önszerveződésével és egy „társadalmi szerződés” megkötésével kerülhető el. Ilyen körülmények között egy olyan intézménynek, amely kiépített szervezetrendszerrel rendelkezik az egész társadalomban, fontos szerepe lehet abban, hogy ne ragadjunk bent egy történelmi zsákutcában.

Ennek érdekében az egyháznak mint intézménynek, tagjainak mint állampolgároknak minden lehetséges *közéleti fórumot* fel kell használniuk a *társadalmi-gazdasági reformok előrevitelébe*. Már XI. Piusz kijelentette Quadragesimo anno kezdetű enciklikájában: „Azt is kívánjuk, hogy a társadalomtól a plébániai igehirdetés és a világi apostolság munkatervébe iktassák. . . A valóban tökéletes keresztény nevelés mindenfajta kötelességre kiterjed; éppen azért az így képzett keresztények a gazdasági és társadalmi téren is követik az egyház tanítását. A világi apostolság szerveinek nagy szerepet kell adni abban, hogy az ilyen nevelés minél szélesebb körben terjedjen. Főleg azok tudják ezt végezni, akiknek az a törekvésük, hogy a gazdasági és társadalmi tevékenységet keresztény szellem járja át.”

Ahhoz, hogy a *plébániai igebírdetés* témái közé a társadalmi vonatkozásúak is bekerüljenek, szükség van az ilyen irányú színvonalas képzésre a papnevelésben, az ismeretek fejlesztésére a továbbképzéseken. Ehhez viszont szükség van társadalomtudományi szakemberek bevonására, *keresztény társadalomtudományi műhelyekre*, ahonnan a papi képzés és a közösségi élet szellemileg táplálkozni tud. Az egyházi állásfoglalásoknak a magyar társadalmi közegből kell kinőniük. A nyugati, teljesen más közegből származó anyagok *kritikátlan* átvétele adott esetben lehet, hogy több kárt okoz, mint hasznot.

Az egyház a *neveléssel* is hozzájárulhat ahhoz, hogy az ország beteg társadalmi-gazdasági élete meggyógyuljon. A társadalomnak nagy szüksége lenne arra, hogy tagjai *önálló, szabadlelkű, bátor, kezdeményező, önzetlen* személyiségek legyenek, akik munkájukat *kötelességtudattal, pontosan* végzik. A kisközösségek, plébániai hittan csoportok, egyházi iskolák egyaránt nagyszerű lehetőséget nyújtanak arra, hogy ezeket a vonásokat tudatosan fejlessék a gyerekekben, a fiatalokban.

Ha az egyház *élő közösségekben* létezik, akkor mintegy védőhálót képezhet tagjai számára, hogy az üzleti életben szükségképpen előforduló kudarcokat el tudják viselni, legyen az egy vállalkozás csődje vagy munkanélküliség. Így az egyes ember mögött egy olyan közösség áll, amelyben nem a teljesítménye alapján ítélik meg.

A nyugati gazdaságokban a közgazdászok, gazdasággazdálkodók állandóan tapasztalják, hogy egy sor probléma megoldására sem a piaci, sem a bürokratikus szabályozás nem képes. Az utóbbi évtizedben a gazdaság teljes öntörvényű működését hirdető liberális közgazdaságtan mellett teret nyert egy olyan felfogás is, amely a piaci és az állami szabályozást a gazdasági szereplők (elsősorban a vállalatvezetők) belső felelősségtudatából táplálkozó erkölcsi szabályozással kívánja kiegészíteni. Kutatják az etikus viselkedés normáit és lehetőségeit olyan területeken, mint például a tisztességes üzletpolitika, tisztességes foglalkoztatáspolitikai, környezetvédelem, a termékek biztonsága stb. Az USA-ban ennek az *üzleti vagy gazdasági etikának* az elterjesztésében, a társadalmi felelősség gondolatának felelevenítésében jelentős szerepe volt a katolikus egyháznak. (Ugyanígy kimutatható a keresztény társadalomtan hatása a nyugatnémet ipari demokrácia intézményrendszerére, a munkáltatók-munkavállalók viszonyának alakulására. A pápai enciklikák mellett a katolikus német társadalomtudósok — például Heinrich Pesch S. J., Goetz A. Briefs stb. — befolyása is erős volt.)

Magyarországon azért is szükség lenne, hogy az egyház szerény anyagi és személyi lehetőségeihez képest támogassa a gazdaságetika művelését és terjesztését, mert éppen a tervutasításos gazdaság működése, majd a felemás reformok jóvoltából a legalapvetőbb erkölcsi normák is eltűnöztek a gazdasági viszonyokból, amelyek nélkül a piacgazdaság sem működőképes.

Az egyháznak, s egyénenként a keresztényeknek nálunk is támogatniuk kellene a *környezetvédelem* ügyét. A rosszabbodó gazdasági helyzetben a beruházásoknál a takarékosági intézkedések első áldozataiban a környezetvédelmi kiadások.

Befejezésképp egy gondolatot kell nyomatékosan aláhúzni. Nagyon fontos, hogy az egyháznak a püspöki kartól kezdve a tudományos műhelyekig legyenek színvonalas, szakszerű értékelései a mindenkori társadalmi-gazdasági helyzetről, amelyeket a krisztusi tanítás fényében fogalmaz meg. De ez még csak holt betű. Életet alakító erővé akkor válik, ha az egyház közösségeinek, tagjainak tevékenységén keresztül szétsugárzik a társadalomban.